

MALIN ALKESTRAND
MAGISKA MÖJLIGHETER
Harry Potter, Artemis Fowl och Cirkeln
i skolans värdegrundsarbete

Göteborg: Makadam, 2016. Skrifter utgivna av Svenska barnboks-institutet, nr 137. (349 s.) Diss. Lunds universitet.

Att litteraturläsning kan ha särskilt positiv effekt på människors personlighetsutveckling är ett återkommande argument när skönlitteraturens plats inom skolans undervisning diskuteras. I gymnasiets läroplan sägs skönlitteratur ge möjlighet till både självinsikt och ökad förståelse för andras livserfarenhet: "Den ska utmana eleverna till nya tankesätt och öppna för nya perspektiv" (*Lpf 11* 160). Intresset för litteraturläsningens etiska dimensioner har även ökat inom litteraturvetenskapen de senaste decennierna, med filosofen Martha C. Nussbaum som ett tongivande namn. Litteraturen, menar Nussbaum, kan gestalta ett etiskt innehåll och ger dessutom möjlighet till inlevelse i andra människors situation vilket är centralt för utvecklandet av ett demokratiskt förhållningssätt.

Det är mot bakgrund av denna etiskt orienterade litteratursyn som Malin Alkestrand, i sin avhandling *Magiska möjligheter*, undersöker skönlitteraturens möjligheter i skolan, närmare bestämt i det värdegrundsarbete som alla lärare är ålagda att integrera i sin undervisning. Nussbaums teorier, skriver Alkestrand, ger "ett starkt stöd för att använda skönlitteratur i arbetet med de etiska och moraliska frågor som lyfts fram i skolans värdegrund" (80). Studien anknyter även till litteraturdidaktisk forskning där det länge funnits intresse för frågan om hur litteraturläsning kan gynna etisk reflektion. Bland annat används Louise M. Rosenblatts erfarenhetspedagogiska perspektiv, samt Staffan Thorson och Christer Ekholms didaktiska perspektiv på främmandegöring, det senare från antologin *Främlingskap och främmandegöring* (2009).

Det "magiska" i avhandlingens titel syftar på att Alkestrand valt att koncentrera sin studie till en specifik genre, nämligen fantasylitteraturen. Författaren menar att fantasy har en genrespecifik *didaktisk*

potential – ett begrepp jag återkommer till – och därmed lämpar den sig särskilt väl för att belysa och problematisera de frågor skolans värdegrund aktualiserar. Fantasyförfattaren, ”ger läsaren tillträde till litterära världar som skiljer sig markant från verkligheten, bland annat genom förekomsten av magi och övernaturliga varelser, men som samtidigt uppvisar en del strukturella likheter med den. [...] Det är detta spel mellan igenkänning och distansering, mellan det välkända och det främmande, som gör att frågor om verklighe- tens maktfördelning kan synas i sömmarna” (290).

Avhandlingens syfte är alltså att undersöka hur fantasyförfattaren kan tjäna som utgångspunkt i skolans värdegrundsarbete. Analysen utgår från tre för värdegrunden centrala teman: demokrati, mänskliga rättigheter och kulturell mångfald, vilka undersöks genom tre samtida fantasyserier: J.K. Rowlings sju böcker om Harry Potter (1997–2007), Eoin Colfers Artemis Fowl-serie (2001–2012), samt den svenska Engelsforstrilogin av Mats Strandberg och Sara Bergmark Elfgren (2011–2013). Avhandlingen inleds med ett teoretiskt avsnitt och därefter följer tre analyskapitel. I det första, ”Demokrati”, diskuteras ungdomsupproret i relation till demokratifrågor och maktrelationen mellan barn och vuxna. De skönlitterära exem- plerna som analysen lyfter är hämtade från Harry Potter-serien och Engelsforstrilogin. Det andra analyskapitlet behandlar ”Mänskliga rättigheter” och här undersöker Alkestrand hur magi kan fungera som en maktkategori. I analysen fokuseras tre romanfigurer, en från respektive serie, som alla utnyttjar magi i försök att undslippa underordning. I det sista analyskapitlet ”Kulturell mångfald” hämtas exemplen från Artemis Fowl-serien och Engelsforstrilogin. Här visar Alkestrand hur mötet med det främmande kan problematiseras med hjälp av övernaturliga inslag.

Didaktisk potential är ett viktigt begrepp för avhandlingen. Be- greppet saknar dock en entydig definition, och Alkestrand beskriver dessutom hur en mer vardaglig betydelse verkar vara etablerad inom till exempel lärarutbildningen (68). För sin egen studie formulerar Alkestrand därför en mer specifik tillämpning: didaktisk potential syftar här på de ”*möjligheter att problematisera värdegrundsfrågor som skönlitteratur ger upphov till*” (70). Det handlar inte om en textens es- sens, utan den didaktiska potentialen ska förstås som just *möjligheter*, vilka kan realiseras först när läsare går i dialog med texten. Teoretiskt anknyter begreppet därmed till den etiskt orienterade litteratursyn som beskrivits inledningsvis. Alkestrands undersökning behandlar som sagt skolans värdegrundsarbete, men den didaktiska potentia- len är inte avhängig undervisningssituationen, utan det är läsning i

mer allmänna termer som åsyftas. Med stöd av litteraturdidaktikern Kathleen McCormicks modell för reception beskrivs klassrummets litteratursamtal som en typ av situation där den didaktiska potentialen kan realiseras genom att läsare går i dialog med texten. En annan situation, som svarar mot Alkestrands undersökning, "utgörs av forskaren som använder begreppet didaktisk potential för att analysera hur skönlitteratur kan användas i klassrummet" (75). Den didaktiska potentialen är alltså en möjlighet texten öppnar för, och som kan aktiveras genom såväl elevens som forskarens läsning.

Alkestrand har alltså valt det senare perspektivet och värdegrunden utgör därmed det enda direkt skolrelaterade materialet i undersökningen. Med tanke på studiens litteraturdidaktiska inriktning hade jag önskat en fördjupad diskussion kring fördelar och nackdelar med att undersöka didaktisk potential utifrån forskarens teoretiska läsning, respektive litteraturundervisningens praktik. Vilken typ av resultat kan respektive ingång tänkas ge? Hur kan de komplettera varandra?

Alkestrands tillämpning av didaktisk potential innebär vidare en betoning av kritiska perspektiv, vilket motiveras utifrån den didaktiska kontexten; "motstridigheter och spänningar i texten utgör utmärkta startpunkter som gör det möjligt för läsaren att fundera över sina egna förgivettaganden och inta ett kritiskt förhållningssätt till värdegrundsfrågor" (70). I analyskapiteln är det också i första hand olika typer av maktförhållanden som undersöks. Tre teoretiska utgångspunkter är särskilt viktiga: Foucaults förståelse av makt som både förtryckande och maktgivande, ett intersektionellt perspektiv på maktkategoriernas samspel, samt begreppsparet explicit och implicit ideologi. Särskilt fruktbar för analysen är den intersektionella ingången. Genom att magin betraktas som en maktkategori bland andra, urskiljer Alkestrand olika typer av samspel. I ett exempel integreras magin med maktkategorierna ras, i ett annat sammanhang regleras tillgången till magi av ålder, och i ytterligare ett exempel gör magin det möjligt att ställa alla andra maktkategorier på ända.

En teoretisk ingång som i min mening är mindre givande är begreppsparet explicit och implicit ideologi, hämtat från Roberta Selinger Trites arbete om ungdomslitteratur. Explicita ideologier beskriver Alkestrand som "tydliga ideologier som ligger på textens yta", och skiljs från implicita ideologier som "påverkar berättelsen i minst lika hög grad, men ligger under ytan och kräver att läsaren själv aktualiserar dem" (98). Medan explicita ideologier används frekvent i analysen, nyttjas implicita ideologier mycket sparsamt (endast vid fyra tillfällen, och i anslutning till Engelsforstrilogin dis-

kuteras ingen implicit ideologi). Alkestrands intention att lyfta fram "dessa båda sorters ideologier" så att de "ställs mot varandra och relateras till skolans värdegrund" (99), genomförs alltså inte fullt ut, och därmed framgår inte riktigt behovet av uppdelningen.

Analyskapiteln rymmer dock flera tankeväckande exempel på hur maktkategorier och värdegrundsfrågor kan problematiseras med hjälp av fantasylitteraturen. Ett av dessa behandlar hur Hermione utmanar den underordning hennes icke-magiska bakgrund genererar. I Harry Potter-världen integreras maktkategorierna magi och ras, och därigenom upprättas en distans till den rasistiska diskurs vi känner sedan tidigare. Hermiones strävan att bli en toppstudent kan förstås som en framgångsrik strategi för att passera som magiker, men mot Voldemorts rasideologi har hon trots sin förmåga ingen chans att hävda sig. Alkestrand hänvisar till skillnaden mellan etnicitet och ras: "En etnicitet kan en individ närma sig med hjälp av assimilering och förvärvande av kulturellt kapital, men rasistiska diskurser gör de underordnade oförmögna att påverka sin egen situation, eftersom det inte går att förändra sitt arv" (227). Författarens jämförelse mellan tre romanfigurers olika strategier visar hur magin fungerar olika i skilda fiktionsvärldar. Medan Hermione tvingas rikta sin utmaning mot de diskurser där magin integrerats, kan Anna-Karin från Engelsforstrilogin använda magin närmast som ett vapen, för att drastiskt vända uppochned på sin maktposition (205 f.).

Ytterligare en spännande analys handlar om kroppsbytet i Engelsforstrilogin. För att kunna rädda en av sina vänner genomför huvudpersonerna en ritual som leder till att de byter kroppar med varandra. Flickorna tvingas betrakta den egna kroppen utifrån som ett objekt samtidigt som de upplever "den Andres" liv och kropp genom en subjektsposition. Utforskandet av jaget är ett vanligt tema inom ungdomslitteraturen, men med fantasylitteraturens genrespecifika uttryck kan det som ofta gestaltas bildligt göras bokstavligt: "Fantasygenrens möjlighet att på ett bokstavligt plan separera medvetandet från kroppen gör att existentiella funderingar om gränsen mellan kropp och medvetande, samt mellan sig själv och den Andre, ställs på sin spets och blir högst aktuella för flickorna på ett praktiskt plan" (249). Det är en potential Alkestrand sedan kopplar till värdegrundens tal om kulturmöten.

Analyserna i *Magiska möjligheter* präglas av ett strikt fokus på fantasygenrens magiska inslag, vilket jag vill mena både är en styrka och en svaghet i avhandlingen. Avgränsningen ger Alkestrand möjlighet att fördjupa textanalyserna, och därmed visar hon hur litteraturundervisning kan gynnas av att läraren på förhand besitter

en mer ingående teoretisk förståelse för den litteratur som används. Därtill är analyserna utformade på ett sådant sätt att de definitivt kan komma till praktisk användning i undervisningen. Samtidigt kan jag under läsningen inte låta bli att reflektera över om inte andra genrer hade kunnat ge ett liknande utfall, och ur det perspektivet blir det tidvis problematiskt att Alkestrand i så liten utsträckning diskuterar fantasygenrens egenart i relation till annan litteratur. Spelet mellan igenkänning och främmandegöring må anta en särskild skepnad inom fantastiken, men det är ett spänningsförhållande som har paralleller inom andra genrer och traditioner. Till exempel tänker jag mig att avstånd i tid och rum kan synliggöra det förgivettagna utifrån ett liknande resonemang. Alkestrand motsäger inte en sådan modell, men bristen på utblickar ger stundom intrycket att spelet mellan närhet och distans skulle vara unikt för fantasylitteraturen.

Denna sista invändning förtar dock inte helhetsintrycket att Alkestrands avhandling är ett spännande, och för verksamma lärare användbart, bidrag till den högaktuella diskussionen om litteraturens plats i skolan.

*Tuva Haglund
Doktorand i litteraturvetenskap
Uppsala universitet*